

Aziz Efendi'nin Risalesine Göre 17. Yüzyılda Osmanlı Merkez Ordusunun Durumu

Songül ÇOLAK*

Özet:

Aziz Efendi'nin 1630'da kaleme aldığı "Kânûn-nâme-i Sultâni Li-'Azîz Efendi" adlı rapor, bugün bilindiği kadarıyla tek nüsha olarak Berlin Staatsbibliothek, Preussischer Kulturbesitz, Orientabteilung (Berlin Devlet Kütüphanesi Doğu Bölümü), Nr. 227, Ms. or. quart 1209, Teil 11 (bölüm 11)' de bulunmaktadır. Aziz Efendi, risalesinde başlıca, merkez ordusundaki yeniçeri ve kapıkulu sipahilerinin bozulmalarını, vezirlik makamı ile ilgili düzenlemeleri, kürt beyleri ile ilgili iyileştirmeleri, sahte seyyidler ve askerlerin vergiye tâbi kılınmalarını ele almış; eleştiriler ve tavsiyelerde bulunmuştur. Merkez kuvvetlerinin bozulması ile alakalı olarak Aziz Efendi, asker alımında kanun dışı davranışlarda bulunulmasının, rüşvet ve iltimasın askeri kadrolara girmesinin, askerin askerlik dışı işlerle meşgul olmasının önemli bir problem olduğuna dikkat çekmiştir. Ona göre kanuna aykırı olarak ocaklara asker yazılması ve sayıları artan bu asker takımını hazineden beslemek devleti ekonomik anlamda da büyük sıkıntılara sokmuştur.

Anahtar Kelimeler: Azîz Efendi, Risâle, Kânûn-nâme-i sultâni li-'Azîz Efendi, IV. Murad.

The Statement of Ottoman Army in the 17.th Century According to the Aziz Efendi's Report

Abstract:

It's known that the report "Kânûn-nâme-i sultâni li-'Azîz Efendi" which was written by Aziz Efendi in 1630 has been exist as only one edition in Berlin Staatsbibliothek, Preussischer Kulturbesitz, Orientabteilung (Berlin National Library's East Section) Nr. 227, Ms. or. quart 1209, Teil 11 (section). In his report Aziz Efendi mainly mentions about breaking down of Janissary and kapıkulu soldiers (Ottoman Army), regulations of viziership position, the healings of Kurdish sirs, forged seyyids and making soldiers paying taxes; and Aziz Efendi criticizes those problems and advises about them. Aziz Efendi calls the attention to the illegal behaviours in the military service such as taking soldiers illegally to the army, bribe and favouritism in the military staff and soldiers' to be busy with things except of their main business and etc... According to him taking soldiers to the military as against the law and feeding those increasing numbers of soldiers has caused great economical troubles in the government and its budget.

Key words: Azîz Efendi, Report, Kânûn-nâme-i sultâni li-'Azîz Efendi, IV. Murad.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde bazı devlet adamları - Lütü Paşa, Gelibolulu Mustafa Ali, Hasan Kâfi Akhisârî, Veysi, Koçi Bey gibi¹- devletin işleyişine dair gözlemedikleri

* Mustafa Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü - Hatay

¹ Lütü Paşa'nın, *Âsafnâme*, Gelibolulu Mustafa Ali'nin *Nushatü's-Selâtin*, Hasan Kâfi Akhisârî'nin *Usûlü'l-Hikem Fî Nizâmü'l-A'lem*, Veysi'nin *Habnâme*, Koçi Bey'in kendi adı ile anılan risalesi

aksaklıkları ve bunlara getirdikleri çözüm önerilerini kapsayan lâyiha dediğimiz bir nevi raporlar kaleme almışlardır. Islâhat lâyihası da dediğimiz bu raporların yazımı ve sultana takdim geleneği Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyıla kadar uzanmakta olup, 17. ve 18. yüzyılda da bu gelenek devam etmiştir. Bu lâyihaların bir kısmı günümüz araştırmacıları tarafından, ortaya konulan problemler ve çözüm önerileri noktasından hareketle farklı açılardan ele alınarak incelenmiştir². Bunlardan biri de 17. yüzyıla ait Azîz Efendi tarafından kaleme alınan “Kânûn-nâme-i Sultânî Li-‘Azîz Efendi” adlı risaledir. Azîz Efendi'nin “Kânûn-nâme-i Sultânî Li-‘Azîz Efendi” adlı risalesi, bugün bilindiği kadarıyla tek nüsha olarak Berlin Staatsbibliothek, Preussischer Kulturbesitz, Orientabteilung (*Berlin Devlet Kütüphanesi Doğu Bölümü*), Nr. 227, Ms. or. quart 1209, Teil 11 (*bölüm 11*)'de kayıtlıdır³. Risale; Ahmed bin Mahmud tarafından kaleme alınan bir mecmuanın⁴ içinde varak, 127 a, ile 129 a-136 b arasında yer almaktadır ve temiz bir nesih ile yazılmıştır. Her varak iki parça halinde ve her parça 29 satırdan oluşmaktadır.

Azîz Efendi'nin kaleme aldığı ve büyük bir ihtimalle Ahmed b. Mahmud tarafından istinsah edilen bu risâle üzerinde, yeterince çalışma yapılmamıştır. İlk esaslı çalışma Rhoads Murphey tarafından transkribi, İngilizce çevirisi, tahliliyle verilmiştir⁵. Fakat risale henüz Türkçe bir değerlendirme ile yeniden yorumlanıp yayımlanmamıştır.

Azîz Efendi, yaklaşık 1632 tarihinde⁶ kaleme aldığı bu risalesinde başlıca, merkez ordusundaki bozulmalara, vezirlik makamı ile ilgili düzenlemelere, Kürt beyleri ile ilgili iyileştirmelere, sahte seyyidlere ve askerlerin vergiye tâbi kılınmalarına dair eleştiri ve önerilere yer vermiştir. Bu eleştiri ve tavsiyelerinin ardından Aziz Efendi, “İstidâ'-i ketm ihfâ-i esrâr” başlıklı son bölümde “Akl-ı kâsırım muhit olduğıu mertebe umûr-ı dîn u devlet ve tashîh-i mülk ü saltanat husûsunda mi'yâr-ı fikr u 'itibârımda temâm 'ayar vâki' olan hayr u şerr ve nef⁷ u zarra müte'allık ba'zı esrârı te'emmül-i bisyârdan sonra bu bir 'arz-ı hâl-i hakikat-me'âl ile hâkpây-i şehriyârîye inhâ ve iş'âra cesâret olundu. Ammâ mütâlaa'dan sonra bu esrârın ketmi ve ihfâ bâbında sa'y-ı şehriyârî buyurulmak lâzımdır...”⁸ diyerek kendi aklının erdiği ölçüde devlet işlerinin düzene konmasına dair kaleme aldığı tavsiyelerin gizli tutulmasını istemektedir. Ancak onun sultandan talep ettiği bu gizlilik, şahsına gelebilecek tepkilerden korktuğundan değil, kendi ifadesi ile “...İhfâ-yı

vardır. Erhan Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s. 120-124.

² Yapılan çalışmalar hakkında bilgi için bkz, Afyoncu, *a.g.e.*, s. 120-133.

³ Barbara Flemming, *Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland, Türkische Handschriften*, yay. Wolfgang Voigt, C. XIII, 1, Wiesbaden 1968, s. 186-187.

⁴ Bu mecmua hakkında bkz. Songül Çolak, *Die Bedeutung des Geschichtsschreibers Ahmed b. Mahmud und seines Werkes Târih-i Göynüklü als Quelle für die Geschichte des Osmanischen Reiches im 18. Jahrhundert*, Mensch & Buch Verlag, Berlin 1999.

⁵ Bu çalışmayı bana gönderen Prof. Dr. Mehmet Öz'e ilgi ve yardımlarından dolayı teşekkür ederim. Çalışma için bkz. Rhoads Murphey, *Kanûn-nâme-i Sultânî Li 'Azîz Efendi*, Harvard 1985.

⁶ Aziz Efendi'nin risalesini kaleme aldığı tarihlere için bakınız: Murphey, *a.g.e.*, s. VIII.

⁷ Kelime elyazmasında “tiğ” olarak yazılmıştır. Ancak anlam bütünlüğü açısından Murphey tarafından nef olarak okunmuştur. Murphey, *a.g.e.*, s. 42.

⁸ Azîz Efendi, *Kanûnnâme-i Sultânî Li 'Azîz Efendi (ileride Kanûnnâme)*, vr.136 a/2, satır (ileride sr.) 16-23.

esrârın fevâ'idi bisyâr ve ifşâ-yi râzın şe'âmeti bî-şümâr...⁹ olduğundandır. Yani Azîz Efendi, yapılacakların gizli tutulmasının ne kadar faydası var ise açığa çıkmasının da bir o kadar zararı olduğuna inanmakta, bir nevi hayra vesile olacak önerilerinin şerre dönüşmesinden çekinmektedir. Oldukça geçkin yaşta olduğunu ve dolayısıyla yazdıklarından endişelenecek bir durumu bulunmadığını ise "...Hakk 'alîm ve dânâdır ki ketm u ihfâ-i sırrı kendi nef'-i zararım için dilemezem ve kendi hazz-ı nefsim için gam yemezem ve serden geçer, mefhûm-ı serden geçmezem. Sermâye-i 'ömrüm pâyâna ermiş ve fâ'ide kalmış ve serden geçmiş bir pîr u emekdâr kullarıyım..."¹⁰ ifadesi ile ortaya koymaktadır.

Biz makalemizde, Azîz Efendi'nin merkez ordusu diye adlandırdığımız Kapıkulu askerlerinin bozulmasına ve ıslahına dair görüşlerini ele almayı uygun bulduk. Çalışmamıza kaynak olarak Berlin Devlet Kütüphanesi Doğu Bölümünden temin ettiğimiz ve tek nüsha olduğunu düşündüğümüz elyazması ile Murphey'in bu konuda yaptığı çalışmasını esas aldık.

Osmanlı Merkez Ordusunun 17. Yüzyılda Genel Durumu

Osmanlı Devleti'nde askeri teşkilât en genel haliyle merkez ordusu dediğimiz kapıkulu askerleri ile taşradaki eyalet askerlerinden oluşmaktadır. Bunlardan Kapıkulu askerleri ise kapıkulu piyadeleri ve kapıkulu sipahilerinden meydana gelmektedir. Kapıkulu piyadesi denildiğinde söz konusu edilen yayalar olup bunlar da acemi ocağı, yeniçeri ocağı, cebeci ocağı, topçu ocağı, top arabacıları ocağı, humbaracı ocağı ve lağımçı ocağı olmak üzere çeşitli bölümlerden oluşmaktadır¹¹. Bu ocaklar içinde sayıca kapıkulu ordusunun en kalabalığını oluşturan yeniçeriler, özellikle 17. ve 18. yüzyılda çıkardıkları isyanlar ve iktidar üzerinde oluşturdukları baskı dolayısıyla yerli ve yabancı kaynaklarda adından en fazla söz ettiren kuvvetler olmuşlardır. Öyle ki ocak, 1826'da kaldırıldıktan sonra dahi kendilerinden bahsedilmeye devam edilmiştir. Meselâ, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'ni ziyaret eden Miss Pardoe, Rumeli Hisar'ını gezerken kendilerine refakat eden askerin yeniçerilere dair verdiği bilgiyi yazmaya değer bulmuştur. O, da hisarın bir yerinde yeniçerilerin olası bir halk ayaklanmasında kullanmak ve kendi otoritelerini devam ettirmek için sandıklar içinde gömdükleri cephanelerin tesadüfen hendeği temizlemek isteyen yanlarındaki bu refakatçi asker tarafından ortaya çıkarılmasıydı¹². İşte 19. yüzyıla

⁹ *Kanûnnâme*, vr. 136 a/2, sr. 25-26.

¹⁰ *Kanûnnâme*, vr. 136 a/2, sr. 28-29, vr. 136 b/1, sr. 1-3.

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları I-II*, TTKB, Ankara 1998; Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Devleti'nin Askerî Yapısı", *Türkler*, C. 10, Ankara 2002, s. 107-121.

¹² Pardoe bu olayı şöyle kaydeder: "Askerlerden biri bu hendeğin dibinde toprağa gömülmüş halde dört yüz sandık cephane keşfedildiğini söyledi. Yeniçeriler bir halk ayaklanması sırasında yedek cephaneye ihtiyaç duyduklarında bunları kullanmayı planlamışlar meğer. Bunu ortaya çıkarmanın da o anda bize yeri gösteren kişi olması hayli ilginçti. Hendeğe biriken pisliği temizlemek üzere çalışırken kazmasının sandıklardan birinin kapağına çarptığı noktayı gösterdi." Miss Pardoe,

değın gittikçe nüfuz kazanan yeniçerilerin ilk asayışsizlikleri -Veziriazam Çandarlı Halil Paşa'nın teşvikleri ile dahi olsa- II. Mehmed devrine (1451-1481) kadar inmektedir¹³. Kaldı ki yeniçerilerin ve kapıkulu süvarilerinin çıkardıkları isyanların çıkış sebeplerine bakıldığında ya yukarıda belirttiğimiz gibi devlet adamlarının kıskırtmasıyla, ya parasal sebeplerle ya da iktidar karşısında otoritelerini azaltacak düzenlemeler söz konusu olduğunda vuku buldukları görülecektir. Meselâ Sultan II. Selim (1566-1574) cülusu sırasında bahşış dağıtmak istemeyince yeniçerilerin kıpırdanmalarına sebep olmuş, ancak bahşışlerinin ve zamlarının verilmesini emrederek ortaya çıkabilecek büyük bir vakanın önüne geçebilmiştir¹⁴. Öte yandan Aralık 1687'de yine isyan eden ocaklıların hareketinde her ne kadar defterdar olmak isteyen Kifrî Ahmed Efendi'nin rolü olsa da yeniçeriler, "Bizim bakiye bahşışimiz kaldı.", topçular, "Bizim de ulûfe ve bahşışlerimiz verilmedi." diyerek İstanbul'da adeta terör havası estirmeye başlamışlar¹⁵; ancak ücretleri ödenmek suretiyle yatıştırılabılmışlardır¹⁶.

Kapıkulu ocaklarının başıbozuk ve kontrol edilemez durumu Aziz Efendi'nin risalesini kaleme aldığı dönemde de pek farklı değildir. Azîz Efendi Sultan IV. Murad'a

Şehirlerin Ecesi İstanbul, Bir Ladynin Gözüyle 19. yüzyılda Osmanlı Yaşamı", Çev. Banu Büyükkal, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004, s. 441.

¹³ Sultân II. Murad'ın tahtı, oğlu II. Mehmed'e bırakarak 1444 senesinde Manisa'ya çekilmesinden sonra Bizans'ın ve papanın teşvikleri ile Macaristan önderliğinde birleşen Haçlı kuvvetleri karadan, Venedik ise denizden ilerleyişe geçmişti. Bu kritik ortamda sarayda rakip iki güçten Veziriazam Çandarlı Halil Paşa, II. Murad'ın yeniden başa geçmesini ve dolayısıyla kendi nüfuzunun devamını isterken, II. Mehmed'in lalaları Zağanos Paşa ile Şihabeddin Paşa çocuk padişahın iktidarını sağlamlaştırması ve dolayısıyla kendi güçlerinin artması için savaşmasını istiyorlardı. Çandarlı Halil Paşa'nın yeniçerileri isyana teşvik etmesi ile II. Murad tekrar Mayıs 1446'da tahta geçmiştir. Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), YKY, İstanbul 2006, s. 27-28; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. I, TTKB, Ankara 1972, s. 440.

¹⁴ Özcan, *a.g.m.*, s. 116.

¹⁵ Askerlerin İstanbul'da yaptıklarına dair Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa şu tespitlerde bulunmaktadır: "Mâh-ı mezbûrun yigirmi sekizinci pençşenbih gün[ü] bi'l-cümle yeniçeri ve sipâh ve cebeci ve topcı bir yere gelüp, çarşu pazar kapandı. Niceleri gâret olundu. Varup defterdâr serâyın taşlayup, andan vezîr-i a'zam serâyına varup, seng-sâr ittiler. İki de sergi üzerinde idi. Bırağup oğrın kapudan firâr ve ihtifâ eylediler. Az kaldı ki sergiyi yağma ideler. Zâbitleri serpüp der-kise ittiler. Ve tekrar feryâda başlayup yeniçeri "Bizim dahi kusûr-ı bahşışimiz kaldı", ve sipah "Bizim de bölüklerimiz devr olmadı" ve cebeci ve topçu "Bizim ise 'ulûfe ve terakki ve bahşışimiz hiç verilmedi isteriz" didiler. Bir mertebe sokaklar izdihâm oldu ki vasf olunmaz. Şehrde oğlan, 'avrat, ehl-i 'ırz taşra çıkmadan kaldı. Ve alım satım ber-taraf olup, halk bir derde müptelâ oldu ki, mutasavver değildir. Meselâ çarşu bazarda halkı cebren soymağa ve nicelerin öldürmeğe başladılar. Zabt u rabtdan kalup zâbitlerin dinlemez ve sözlerin tutmaz karşı söyleyenlerin öldürür oldılar. Meselâ beş on erâzil ellerinde birer desti şarab beynlerinde birin bir eşeğe bindürüp sâir etrâfın alup 'ala-melâi'n-nâs şarab içerek çarşu bazar gezerler ve bir ehl-i 'ırz âdemi tutup cebren iç şu şarabı deyü teklîf iderler ve ibâ idenlerden akçesin alur oldılar. Kang birin yazayım. 'Alem harabe varup herc [ü] merc oldu..." Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silâhdâr Tarihi*, C. II, İstanbul 1928, s. 311, sr. 2-15.

¹⁶ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. III, s. 488-499.

(1623-1640) risalesini sunduğu vakit, ocaklılar yine bir isyan girişimi içinde bulunuyorlardı. Nitekim 12 yaşında padişah olan IV. Murad zamanında devlet idaresi, validesi Kösem Sultan ve onun desteklediği Hafız Ahmed Paşa tarafından yürütülmeye çalışılırken, İran savaşları dolayısıyla Kapıkulu ocakları sefere görevlendirildiğinden İstanbul'a nispeten sükûn hâkim olmuştu¹⁷. İran hududunda bulunan ve Bağdat'ı almakla görevli bu Osmanlı ordusu, Serdar-ı ekrem Hüsrev Paşa'nın dirayetsizliğinden dolayı 1628'den 1631'e kadar sınırda dolaşmış, fakat bir başarı elde edememişti. Bu sebeple görevinden azledilen Hüsrev Paşa'nın yerine ikinci defa Hafız Ahmed Paşa sadrazamlığa getirilmişti. Fakat bunu kabullenmek istemeyen Kapıkulu süvarileri görünürde bunu bahane ederek, gerçekte ise Anadolu'da kaldıkları müddet zarfında kurdukları dernekler aracılığı ile halk üzerinde edindikleri nüfuzdan, zorbalıktan vazgeçmek istemediklerinden faaliyetlere başlamışlardı. Öyle ki hepsi Ekim 1631'de merkeze geri çağrıldıklarında İstanbul bir anda bu disiplinsiz güruh ile dolmuş, asayiş bozulmuştu¹⁸. Zaten bir süre sonra da 1632'de kapıkulu sipahileri isyan etmiş, yeniçerilerin de onlara katılmasıyla büyüyen isyan, Hafız Ahmed Paşa'nın IV. Murad'ın gözleri önünde öldürülmesini beraberinde getirmiştir. Bu olay şüphesiz IV. Murad'ın sert mizaçlı olmasında ve ülke genelinde zorbalara karşı acımasız takiplerde bulunmasında çok etkili olmuştur. IV. Murad'ın ölümünden sonra başa geçen Sultan İbrahim de (1640-1648) yine 1648 Ağustos'unda ocaklıların isyanı ile tahttan indirilip öldürülmüş, yerine geçen IV. Mehmed'in dönemi de (1648-1687) isyanlar açısından pek farklı geçmemiştir¹⁹.

Genel bir kanaat ortaya koymak gerekirse denilebilir ki, 17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin merkez kuvvetleri, disiplinsiz ve itaatsiz olarak cephelede başarı gösteremeyen niteliksiz yığınlar halinde idiler. Bundan dolayıdır ki ordunun ıslahının lüzumu makalemizde kaynak olarak kullandığımız Azîz Efendi gibi çağdaşı olan Koçi Bey'in de dikkatinden kaçmamış, kaleme aldığı ve IV. Murad'a, sonra da isteği üzerine Sultan İbrahim'e sunduğu risalesinde²⁰ bu hususu önemle dile getirmiştir.

Azîz Efendi'nin Kapıkulu Ocaklarının Durumuna Dair Tespit ve Önerileri

Azîz Efendi'nin kapıkulu ocaklarının bozulma sebeplerini ele alırken dikkat çektiği ilk nokta, yeniçerilerin ve kapıkulu sipahilerinin sayılarındaki artış ve ocağın işleyiş kaidelerine olan riayetsizliktir. Bu artışı rakamsal değerler vererek açıklamaya çalışan Azîz Efendi'ye göre askerlerin H. 982 (1574)'de Sultan III. Murad (1574-1595) zamanındaki az ve öz olan sayıları kanuna aykırı olarak zaman içinde çok artmıştır. Buna göre 1574 senesinde yeniçerilerin sayısı 13.500 iken, altı bölük halkı dediğimiz kapıkulu sipahilerinin sayısı 6.200 kişiydi. Toplamda ise yeniçeri ve kapıkulu sipahilerinin sayısı 19.700 idi ve bu rakama yeniçeriler dışındaki merkezdeki yaya kuvvetleri dahil değildi. Azîz Efendi'ye göre

¹⁷ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. III, s. 177.

¹⁸ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. III, s. 179.

¹⁹ Solak-zâde Mehmed Çelebi, *Solak-zâde Tarihi*, (haz. Vahid Çabuk), C. II, Ankara 1989, s. 582-583.

²⁰ Bkz. *Koçi Bey Risâlesi*, (sad. Zuhuri Danışman), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 43-46, 61-67, s. 99-100.

merkez kuvvetleri az ve öz olan bu yapıları ile savaş kabiliyetine sahip, itaatkâr, sağlam kuvvetlerdi ve bu özellikleri dolayısıyla da gittikleri seferlerden zaferle dönerlerdi.

Azîz Efendi, risalesini ele aldığı zamanda bu durumun değiştiğini, merkez askerlerinin sayısının arttığını, usulsüzlüklerin yaşandığını ifade eder ve bu fikrini rakamlar ile şöyle destekler: Kendi dönemine yani 1632'lere gelindiğinde öncelikle yeniçeri askerlerinin sayısı 43.000'e, kapıkulu sipahilerinin sayısı 27.000 nefere çıkmıştır. Bu, toplamda 70.000 asker demektir ve bu rakama yukarıda belirttiğimiz gibi yeniçeri dışındaki yayaların yani topçu ocağı, cebeci ocağı, humbaracı ocağı v.b mevcudu katılmamıştır. Bu haliyle bakıldığında basit olarak merkez ordusunda 1574 ile 1632 arasında nasıl hızlı bir artış olduğunu görmek mümkündür. Azîz Efendi'nin verdiği bu artışı daha anlaşılır olması açısından bir tabloda gösterecek olursak:

Tablo 1

Aziz Efendi'nin Risalesinde 1574-1632 Arası Kapıkulu Askerlerinin Sayısı

Merkez Kuvvetlerinden	1574 III. Murad Zamanı	1632 IV. Murad Zamanı
Yeniçerilerin Sayısı	13.500	43.000
Kapıkulu Sipahilerinin Sayısı	6.200	27.000
Toplam	19.700	70.000

Tablodan anlaşılacağı üzere merkez kuvvetlerinde yaklaşık yarım asırlık bir süreçte büyük bir artış olmuştur. Öte yandan Azîz Efendi'nin belirttiğine göre merkezdeki diğer ocaklılar ile birlikte bu rakamlar 1574'lerde 36.400 nefer iken, kendi döneminde yani 1632'lerde sadece yeniçeriler ve kapıkulu sipahileri 70.000 olup diğer ocak hizmetlileri ile bu rakam 100.000 neferi bulmaktadır. Daha açık bir ifade ile hazineden geçinen yüz bin kişilik bir kuvvetin varlığı söz konusudur.

Azîz Efendi'nin verdiği bu rakamlar aynı dönemde yaşayan ve yine Sultan IV. Murad'a risalesini sunan Koçi Bey'in eserinde de yer almaktadır. Aziz Efendi ile Koçi Bey'in ulufeli askerlere dair verdikleri giriş bilgileri ve verilen merkez asker sayısı hemen hemen aynıdır²¹. Koçi Bey'e göre 1574'de merkezdeki asker sayısı 36.153 nefer iken IV.

²¹ Şöyle ki Azîz Efendi risâlesinin ulûfeli askerlere dair olan kısmına "... Sa'adetlü ve 'azametlü Pâdişâh-ı İskender-vakâr ve Süleymân-ıktidâr hazretlerinin pâye-i serîr-i devlet-mâsirlerine inhâ olunur ki, cedd-i emcedleri merhûm ve mağfûrun-leh Sultân Murâd Hân ibn Sultân Selîm Hân, (aleyhi'r-rahme ve'r-rızvân) hazretlerinin cülûs-ı hümayûn-ı sa'adet-makrûnları dokuz yüz seksen iki senesinde vâk'î olup, sene-i mezbûrede dergâh-ı mu'allâ yeniçeri kulları ..." ifâdesi ile başlamaktadır. Murphey, *a.g.e*, s. 29. Koçi Bey risâlesinde de aynı ifâde (sadeleştirilmiş haliyle) "...Saadetlü ve şevketlü dünya kadar vakarı olan padişah hazretlerine gizil değildir ki, 982 tarihinde kadri yüksek ve soyu büyük ataları merhum ve Allah'ın bağışlamasına uğrayan Selimhan-oğlu, Sultan Murat Han -Allah'ın rahmeti ve rızası onların üzerine olsun- tahta çıkup, padişahlık tahtını süsledikleri vakit mevcut olan ulufeli kul taifesi..." olarak yer almıştır. *Koçi Bey Risâlesi*, s. 43.

Murad devrinde ise 92.206 neferdir²². Görüldüğü üzere bu rakamlar Azîz Efendi'nin verdiği rakamlar ile büyük ölçüde uyuşmaktadır. Bu haliyle yukarıda belirttiğimiz gibi merkez kuvvetlerinin büyük bir artış gösterdiği ortadır.

Azîz Efendi, merkez kuvvetlerinin sayılarının hızla artmasının en büyük sebebi olarak ocaklara kanuna aykırı asker alınmasını göstermekte ve bunu şöyle ifade etmektedir:

“...Merâsim-i kadîmeleri bozulmasına ve bu mertebe çok olmasına bâ'is ağa çırağı ve ferzend-i sipâhî nâmiyle yeniçeri ider oldular. Ve lakin yine kâbil-i hazm idi. Zîrâ gerek ağa çırağı ve gerek ferzend-i sipâhî nâmiyle kapuya çıkanlar nice yıllar 'acemi oğlanı olup kimi bostanlarda ve kimi gemilerde ve sâ'ir ocaklarda hizmet idüp hizmetleri mukâbelesinde kapuya çıkarlardı. Ol zamanda bir odabaşının veya bir şorbacının mürde gizlemeğe câmi mı vardı? Şöyle ki, biri bir cürm-i 'azîm ile müttehem olsa başını kurtardığı takdirce merd-i timâr olmaktan halâs olmazdı. Lakin hâlâ Başdefterdâr olan Mustafa Paşa bin otuz senesinde yeniçeri ağası olup tama'-i hâm belâsıyla becâyîş nâmını ihdâs idüp ol bid'at ile nice mekrûhât irtikâb olunup odalarına ecnebî duhûluna ve ocaklarına su koymağa sebep olmuştur...”²³

Onun bu tespitinden anlaşıldığı üzere ocaklara ağa çırağı²⁴ ve sipahi oğulları (ferzend-i sipahi)²⁵ alındıktan sonra sistem yavaş yavaş bozulmaya başlamıştır. Başlangıçta acemi ocağında ve diğer ocaklarda, gemilerde çalıştıktan, eğitildikten sonra başka ocaklara geçme hakkını elde eden, yani “kapıya çıkma” denilen bu hakkı emeklerinin karşılığı olarak kazanan ve kanuna aykırı davranışları olduğunda mutlaka cezalandırılan kuloğullarının durumu değişmiştir. Azîz Efendi, “bid'at-ı 'azîm”²⁶ olarak nitelendirdiği bu kanuna aykırı değişimden 1621'de Yeniçeri Ağası olan Mustafa Paşa'yı sorumlu

²² *Koçi Bey Risâlesi*, s. 44, 62.

²³ *Kanûnnâme*, vr. 130 b/1, sr. 8-22; Murphey, *a.g.e.*, s. 29-30.

²⁴ Ağa çırağı, kanuna aykırı olarak yeniçeri ağaları tarafından Türklerden ocağa yazdırılanlar için kullanılan bir kavramdır. Ocak nizamlarının bozulmasına bağlı olarak yeniçeri ağaları ailelerini araştırmadan yardım ya da rüşvet kaynaklı olarak Hıristiyan çocuklarını kaydetmeye başladıkları gibi, Türk ve Müslüman gençlerini de anne ve baba adlarını Hıristiyan adı şeklinde göstererek ocağa yazdırmaya başladılar. Bunlara ağa çırağı denirdi. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, MEB, İstanbul 1993, s. 23.

²⁵ Ferzend-i sipâhî, yeniçerilerden terfi edip tımarlı sipahi olanlarının oğulları önceleri kalelerde muhafızlık ederlerdi. Daha sonra bunların kale muhafızlığı yerine birer akçe ile acemi ocağına kaydedilmeleri kanun olmuş, II. Selim zamanında bu usul sınırlandırılarak kabul edilmiş ve buna göre bu asker (kuloğullarının) oğullarının gemi hizmetinde çalışabilecek olanları acemi ocağına kaydedilebilmiştir. Bu şekil yeniçerilerin tımarlı sipahi olanların acemi ocağına kayıtlı oğullarına ferzend-i sipâhî denilmiştir. Bunların acemi ocağına kaydedilmeleri 17. yüzyıl başlarında, I. Ahmed döneminde kaldırılmışsa da 1621'de yeniçeri Ağası olan Mustafa Ağa zamanında yeniden uygulanmıştır. Pakalın, *a.g.e.*, C. II, s. 321.

²⁶ Murphey, *a.g.e.*, s. 30.

tutmaktadır. Nitekim ona göre, açgözlülük ile hareket eden Mustafa Paşa “becâyîş”²⁷ yani yer değiştirme adı altında ocaklara usulsüz pek çok kişiyi kaydetme yolunu açmıştır. Bu usulsüzlüğün boyutları ise oldukça vahimdir. Şöyle ki, Azîz Efendi'nin belirttiğine göre ocaktan bir asker öldüğünde odabaşılar bu kişiyi kayıtlardan sildirmeyip ölümünü gizleyerek maaşını onun adına almakta, ya da başka bir yol olarak onun meslekî kimliği diyebileceğimiz tezkiresini 40-50 kuruşa hırsıza, eşkiyaya satarak o kişiyi ocağa kaydetmekteydiler. Ardından da kanuna aykırı olarak alınan bu hırsız askerî eğitim almadan, ölen kişinin adına hizmete gönderilmekteydiler. Başka bir ifade ile niteliksiz olan bu kişiler bir günde yeniçeri olmaktadır.

Dolayısıyla Azîz Efendi'nin bu tespitiye bakarak denilebilir ki, Osmanlı Devleti'nin merkez asker sayısının sürekli artması orduyu nicelikli ama bir o kadar da niteliksiz kılmıştı.

Ordunun niteliksizliğinin yanı sıra en büyük problem, sayısı 100.000'ne varan bu askerlerin maaşlarının hazineden ödemek zorunda olmasıdır. Nitekim Azîz Efendi bu zorluğu şu ifadeleri ile belirtmektedir:

“...İmdi tâ'ife-i mezbûre kemâl-i mertebe itâ'at ve inkıyâd üzere dahi olsalar, yine bunlara hazîne ile cevâb virilmek mümkün olmaz. Zirâ mevâcibleri nukûd-ı kesretleri ise hâric-i da'ire-i ma'dûddur.”²⁸

Yani bu kadar çok sayıdaki asker itaatkâr ve disiplinli olsalar dahi, büyük meblağlara ulaşan maaşlarını ödemek sınırlı kaynaklar ile zordur. Reayadan toplanan vergilerin devlet hazinesinin kaynaklarının önemli bir ayağını oluşturduğu düşünülecek olursa, reayanın içinde bulunduğu şartlar ile merkez ordusunun rahatı arasında dolaylı da olsa bir bağ bulunmaktadır. Hele merkez askerlerinin çıkardıkları isyanların çoğununun para bahanesiyle başlatıldığı göz önünde bulundurulacak olursa reayanın “asûdeliği” ile askerın sükûneti arasında bir bağ kurmak yanlış olmaz. Bu bağlamda yaklaşık 150 yıl sonra yazılmış olsa dahi Canikli Ali Paşa'nın *Tedbîr-i Nizâm-ı Memleket* adlı risalesinde ifade ettiği “memâlik padişâhsız, padişâh hazînesiz olmaz ve hazîne re'âyâdan hâsıl olur”²⁹ şeklindeki anlayış reayanın bir devlet için neyi ifade ettiğini ortaya koymaktadır.

Bu açıdan Azîz Efendi, reâyânın durumundan da yakınmaktadır. Ona göre reayanın çoğu bağımlı bahçesini bırakarak devlet hizmetine girmiş ya da müteseyyid³⁰ olmuştur.

²⁷ Azîz Efendi becâyîş ile anlatılmak isteneni şöyle açıklar: “...Ve becâyîş ne makûle bid'at-ı 'azîm olduğu ma'lûm-ı 'ilm-i 'alem-ârâları olmak murâd-ı hümâyûnları olur ise bir mürde vaki' oldukça odabaşılar gizleyip 'ulûfesin yiyüp ba'dehu bir çoban veya bir çiftçi veyâhud yollar ve beller kesüp katl-i nüfûs ve gâret-i emvâl iden kuttâ'ü't-tarîk veyâ haramînin kırkar ellîşer gurusların alup fi'l-hâl ol mürdenin tezkiresin virüp yerine hilâf-ı kânûn bir şahsı kendü ismiyle kapuya çıkarup bir günde yeniçeri ider oldular. Ve bu vechle kapuya çıkarmanın nâmını becâyîş koydular...” *Kanûnnâme*, vr. 130 b/1, sr. 22-29; vr. 130 b/2, sr. 1-2; Murphey, *a.g.e.*, s. 30.

²⁸ *Kanûnnâme*, vr. 130 b/2, sr. 12-15.

²⁹ Canikli Ali Paşa, *Tedbîr-i Nizâm-ı Memleket*, vr. 57 a, sr. 15, vr. 57 b, sr. 1.

³⁰ Hz. Muhammed soyundan olmadığı halde bunu iddia eden yani seyyid olduğunu söyleyen kişilerdir. Osmanlı Devleti'nde seyyidlere büyük hürmet gösterilir, onların hakları nakibü'l eşraflık denilen kurum ve başında bulunan nakibü'l eşraf denilen vazifeli tarafından korunurdu. Seyyidlerin vergi muafiyetlerinin olması, haklarının korunması ve kendilerine gösterilen büyük

Dolayısıyla vergiler geri kalan reaya üzerine yığılmış olup, onlar ise bunları ödemekten muzdariptir. Çiftini terk eden reaya ise kanuna aykırı yoldan yeniçeri ya da sipahi olarak dirliğe geçmek hevesine düşmüştür. Bu hevesle ordu içine giren savaş azim ve kabiliyetinden yoksun bu halk güruhu Azîz Efendi'ye göre savaşa gitmediği gibi gidenler de disiplinsiz ve rezil hareketleri ile savaş meydanlarından firar etmekte, devletin savaşlarda hezimete uğramasına sebep olmaktaydılar.

Osmanlı merkez ordusunun içine düştüğü bu başıbozuk hal ortaya konduktan sonra yapılması gereken elbette bu durumun düzeltilmesidir. Azîz Efendi'nin bu hususta Sultan IV. Murad'tan önemle uyulmasını istediği bazı talepleri vardır. Risalesinde “yeniçeri kullarının tashihleri beyânındadır”³¹ diye başlayan kısımda yapılması gerekenleri bir öneri şeklinde sultana iletmektedir.

Sayıları yüz bini bulan merkez ordusunun ıslahı konusunda Azîz Efendi'nin risalede getirdiği ilk öneri akl-ı selim ve güvenilir kişilerce ciddi bir yoklamanın yapılmasıdır. Bu yoklamalarda ocaklar oda oda teftiş edilmeli ve teftiş belli kurallara göre yapılmalıdır. Meselâ birinci odadan başlanmalı ve çorbacısına, odabaşına, diğer ocaktaki yetkili kişilere ve yeniçerilere hangi kasabadan, hangi milletten olduğu tek tek sorulup her birinin yeri, yurdu, memleketi ve fiziksel özellikleri yani görünüşü bir deftere kaydedilmelidir. Ayrıca askerlere nereden yeniçeri oldukları yani hangi yolla -devşirme mi yoksa kul oğlu yoluyla mı- hizmete alındıkları sorulmalıdır. Eğer usule uygun olarak yeniçeri olmuşlar ise kendilerine berat ve ağasından mühürlü senet verilmelidir. Öte yandan bütün yeniçeri ortalarının erleri arasından seçilen ve İstanbul, Edirne ve Bursa'daki padişah saraylarını korumakla görevli korucular ile en genel ifadeyle emekli olup bir subayın hizmetinde olarak hazineye maaş alan askerlerden oluşan oturakların yoklamalarının sağlıklı bir şekilde yapılması elzendir. Yoklamalarda hedef gerçek yeniçerileri, sahtelerinden ayırmak olmalı ve bu doğrultuda güçlü, sağlam ve savaşılmaya kudretleri olanlar kaydedilip, yaşlı ve takatten düşmüş olanları ise emekliye ayrılmalı, sahteleri ocaktan ihraç edilmelidir. Nitekim yeniçerilerin çoğu ismen kayıtlı olup, savaş zamanlarında cismen hizmette bulunmamaktadırlar. Ocak temizlendiği takdirde Azîz Efendi'ye göre gerçek yeniçerilerin sayısı 15.000 kadar ancak kalacaktır.

Azîz Efendi, önerdiği bu orduyu iyileştirme reçetesine göre zararlı unsurların ihracı halinde geriye kalan asker sayısının padişah tarafından az olarak algılanabileceğini düşündüğünden buna da bir çözüm getirmiştir. Aziz Efendi'nin çözüm önerilerini sıralayacak olursak:

a- Her yeniçeri odasında ne kadar asker olacağı önceden tespit edilmeli ve tespit edilen bu sayı aşılmadan kanunlaştırılarak uygulanmalıdır.

b- Yeniçeri askerlerinden bir kişi öldüğünde odadan sorumlu odabaşı bunu yeniçeri ağasına bildirmelidir. Yeniçeri ağası da kapıya çıkma sırası gelen acemi

hürmet müteseyyid denilen sahte seyyidlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Pakalın, *a.g.e.*, C. II, s. 640, 647.

³¹ *Kanûnnâme*, vr. 131 a/1, sr. 6-7.

oğlanlarından birini ya da gerektiği kadarını padişaha arz etmeli ve ardından padişahın onayı ile eline eşkâl beratı verilerek odasına gönderilmelidir.

c- Yeniçeri askerleri eskiden olduğu gibi İstanbul'da bulunan odalarda oturmalı ve asla bir kişisi dahi İstanbul dışına gönderilmemelidir. Bu arada eskiden olduğu gibi yeniçerilerin evlenmelerine de kesinlikle izin verilmemelidir.

Önerilerden anlaşıldığı gibi Azîz Efendi, asker alımında ortaya çıkan kargaşalığın ve başıbozukluğun kanunlar yapılarak kontrol altına alınabileceğini düşünmektedir.

Azîz Efendi, Osmanlı Devleti'nde merkez ordusunun diğer önemli ayağını oluşturan kapıkulu sipahileri ile alakalı olarak da bazı önerilerde bulunmuştur. Ordunun ıslahı konusunda "...İnşa'allâh bu vechile müyesser olur ki, Yeniçeri ocağı tashih olunduktan sonra..."³², diyerek aciliyeti Yeniçeri ocağına veren Azîz Efendi, bu ocağın ıslahından sonra altı bölük halkı dediğimiz kapıkulu sipahilerinin düzenlenmesi gerektiğini belirtir. Yapılması gereken şey, altı bölük ağalarını, kâtiplerini, diğer zabitleri huzura getirterek düzenlemelere dair padişahın fermanını okumaktır. Azîz Efendi'ye göre okunacak fermanın muhtevası şöyle düzenlenmelidir:

"Vükelâ-i devletim ihmâl u gafletleri sebebiyle Sipâhî kullarımın aralarına ecnâs-ı muhtelifeden ecnebi duhûl edip ocakları muhtell ve müşevveş olmağın tashîh olunmak murâd-ı hümâyûnum olmuştur. Gerekir ki cevânib-i erba'ada olan kullarıma, Çavuşlar ve makâtib ile zabitler gönderilip yoklama-i hümâyûnum olduğunu âgâh ve da'vet edip ta'cîl üzere gelip üç aya değin yetişip yoklananlar hâs u hâlis kullarımdır, gelip yetişmeyenlere nedâmet fâ'ide vermez."³³

İlan edilmesi istenilen fermanın içeriğine baktığımızda, Azîz Efendi, tıpkı yeniçerilerin ıslahında olduğu gibi kapıkulu sipahilerinin de öncelikle yoklamadan geçirilmesini ister. Ona göre Sultanın fermanından sonra yapılması gereken şey, sipahilerin kırk elli yıllık yoklama defterlerini getirip teker teker, bölük bölük, hangi vilayetten, kimin oğlu olduğunu, kaç yıllık sipahi bulunduğunu, sipahi olduğunda ağalarının, kâtiplerinin kimler olduğunu vs. açıklığa kavuşturmadır. Bu tarz sıkı bir teftişte eşkıya ve ocağa dâhil olmayan yabancı unsurlar yoklamaya katılmayacaklardır. Dolayısıyla bu unsurların temizlenmesi ile geriye öz ve nitelikli gerçek sipahi taifesi kalacaktır. Kalan bu askerlere eşkâl beratları görev tezkireleri verilmelidir. Bu şekilde titizlik ile yapılacak bir eleme ile arta kalacak merkez sipahilerinin sayısı ancak 6.000-7.000 kadar olacaktır. Bu askerlerin iskânı ise İstanbul, Edirne ve Bursa etrafında olmalı, uzak yerlere gönderilmemelidir.

Azîz Efendi aynı şekilde cebeci, topçu ve mehteran taifesinin de eskiden olduğu gibi, İstanbul'da kendilerine ayrılan odalarda oturmasını ve padişahın bu kanunun hilafına uygulamalara izin vermemesi gerektiğini belirtir.

Azîz Efendi, yapılacak bu düzenlemeler ile merkezdeki asker sayısınının 30-40 binlere düşeceğini, ancak bunların halis askerler olacağını kaydeder. Fakat hiç şüphesiz

³² Murphey, *a.g.e.*, s. 32.

³³ Murphey, *a.g.e.*, s. 33.

eşkıyadan ve yabancı unsurlardan arınmış sınırlı asker sayısı en çok hazineyi ve bir ölçüde askere ulûfe dağıtımına kaynak teşkil eden reayayı sıkıntıdan kurtaracaktır.

Sonuç

Çalışmamıza konu olan merkez kuvvetlerinin bozulması ile alakalı olarak Azîz Efendi'nin "Kânûn-nâme-i Sultânî Li-'Azîz Efendi" adlı risalesinde verdiği bilgiler incelendiğinde görüldü ki, problemin temelinde "kanûn-ı kâdime" göre hareket edilmemesi, ocaklara asker alımında kanun dışı davranışlarda bulunulması, rüşvet ve iltimasın askeri kadrolara girmesi, askerinin askerlik dışı işlerle meşgul olması yatmaktadır. Bu usulsüzlükler dolayısıyla 1574-1632 seneleri arasında kapıkulu askerlerinin sayısında büyük bir artış olduğu görülmektedir. Nitekim merkez asker mevcudu 19.700'den 70.000'e çıkmıştır. Üstelik bu artışa yeniçeriler ve kapıkulu sipahileri dışında ki topçu, cebeci, humbaracı v.s, piyadeler dâhil değildir. Bu şekilde kanunlara aykırı olarak ocaklara asker yazılması hali, devleti ekonomik anlamda da büyük sıkıntılara sokmuş, sayıları 100.000'i bulan bir asker güruhunu hazineden beslemek devlet için baş edilmesi zor bir probleme dönüşmüştür. Zira ulûfelerin geciktiği durumlarda kapıkulu askerlerinin isyan etmeleri alışık olunan ve korkulan bir durumdu. Bu nedenle Azîz Efendi'nin önemle üzerinde durduğu nokta Kapıkulu askerlerinin ciddi bir yoklamadan geçirilmesi ve bu işi yürüteceklerin akl-ı selim ve güvenilir kişilerden seçilmesi gerektiği idi. Aziz Efendi'nin yoklamadan sorumlu olacak kişilerin belirlenmesine dair kriterler koymasına bakılacak olursa, onun bu hususta vazifelendirilecek görevlilere karşı itimatsız olduğu söylenebilir. Öte yandan ocaklara gelişigüzel asker kaydedilmeye başlanması ile hazineden geçinen ancak sefere iştirak etmeyen başka bir ifade ile ismen mevcut olan ancak cismen orduda yer almayan sözde askerler bulunuyordu. Bunların ekonomik anlamda devlete maliyeti ağır olduğu gibi cephelere de ya gitmiyorlar ya da gittiklerinde kaçmayı tercih ediyorlardı. Bu sebeple padişahın emri doğrultusunda yapılacak ciddi bir yoklama ile kanuna aykırı olarak ocakta yer alan sahte askerlerin ihracı ile kapıkulu askerleri işlevselliğini yeniden kazanabilirdi. Aziz Efendi az ve öz, yani kalabalık eşkıya yığını yerine, sayıca az, nitelikli bir merkez ordusunun varlığını devlet için çok daha lüzumlu görmekte, ancak sunduğu bu önerilerin gizli kalmasını da rica etmekteydi. Çünkü Aziz Efendi, hayırlara vesile olması için yaptığı bu tavsiyelerin ifşa edilmesi halinde karşı çıkanlar ya da menfaatine dokunanlarca şerre dönüştürüleceğinden korkmaktaydı.

KAYNAKÇA

- AFYONCU, Erhan (2007), *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, İstanbul: Yediyape Yayınevi.
- Azîz Efendi, *Kanûnnâme-i Sultânî Li 'Azîz Efendi*, Berlin *Staatsbibliothek Orientabteilung* (Berlin Devlet Kütüphanesi Doğu Bölümü), Nr. 227, Ms. or. quart 1209, Teil 11.
- Canikli Ali Paşa, *Tedbîr-i Nizâm-ı Memleket*, Berlin *Staatsbibliothek Orientabteilung* (Berlin Devlet Kütüphanesi Doğu Bölümü), Nr. 229, Ms. or. quart 1417.

- ÇOLAK, Songül (1999), *Die Bedeutung des Geschichtsschreibers Ahmed b. Mahmud und seines Werkes Târih-i Göynüklü als Quelle für die Geschichte des Osmanischen Reiches im 18. Jahrhundert*, Berlin: Mensch & Buch Verlag.
- FLEMMİNG, Barbara (1968), *Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland, Türkische Handschriften*, yay. Wolfgang Voigt, C. XIII, 1, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- İNALCIK, Halil (2006), *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, İstanbul: YKY.
- Koçi Bey (1985), *Koçi Bey Risâlesi*, Sad. Zuhuri Danışman, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- MURPHEY, Rhoads (1985), *Kanûn-nâme-i Sultânî Li 'Azîz Efendi*, Harvard: Harvard Üniversitesi Basımevi.
- ÖZCAN, Abdülkadir (2002), "Osmanlı Devleti'nin Askerî Yapısı", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları: 107-121.
- PAKALIN, M. Zeki (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, II, İstanbul: MEB.
- Miss Pardoe (2004), *Şehirlerin Ecesi İstanbul, Bir Ladynin Gözüyle 19. yüzyılda Osmanlı Yaşamı*", Çev. Banu Büyükkal, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa (1928), *Silâhdâr Tarihi*, C. II, İstanbul : Orhaniye Matbaası.
- Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi (1989), *Solak-zâde Tarihi*, Haz. Vahid Çabuk, C. II, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı (1972), *Osmanlı Tarihi*, C. I, Ankara: TTKB.